

УДК 911.3:502/504

316.334.56

Оригиналан научни рад

Original scientific work

Иван Раткај**ПОСТ-ЕКОЛОШКИ ПРИСТУПИ У ПРОУЧАВАЊУ
УРБАНИХ СТРУКТУРА**

Извод: Основне методе традиционалне урбане екологије развијале су се постепено у правцу анализе друштвеног простора, а затим и факторске екологије, које претежно користе индуктивни приступ у циљу утврђивања правилности и законитости унутар друштвене структуре града. На основама чувене Чикашке школе, поред урбане екологије, развили су се и приступи који се баве бихејвиористичким процесима и релевантним административним одлукама у контексту просторног размештаја и структуре стамбених зона. И факторска екологија и бихејвиористички приступ су проистекли из класичне урбане екологије, мада присталице бихејвиористичког приступа теже дистанцирању и често пренаглашеној критици матичне Чикашке школе. Последњих неколико деценија обележено је снажним уливом друштвене теорије у урбану литературу и оштром критиком традиционалног еколошког приступа.

Кључне речи: урбана екологија, бихејвиоризам, урбана динамика, друштвено-просторна дијалектика

Abstract: Fundamental methods of the traditional urban ecology were gradually developed toward social area analysis and, subsequently, toward factorial ecology, which mostly employ inductive approach to define regularities in the social structures of the city. On the basis of the famous Chicago school, beside urban ecology, approaches dealing with behavioural processes and relevant administrative decisions in the context of spatial pattern and structure of residential zones, were developed. Both factorial ecology and behavioural derived from classical urban ecology, even though the proponents of the latter tend to set themselves apart from the Chicago school by criticising it. The last few decades were marked with the strong influence of social theory into urban literature, as well as with strict critique of the traditional ecological approach.

Key words: urban ecology, behaviourism, urban dynamics, socio-spatial dialectic

Увод

Еколошки приступ заузима традиционално истакнуту позицију у проучавању социо-просторне структуре градова. Упркос методолошкој неконзистентности и честим одступањима од реалне комплексности града,

урбана екологија је постала значајан инструмент у изради просторних модела урбаних структура, посебно њиховог резиденцијалног дела. Теорија класичне урбане екологије развијена је у оквиру модела начина коришћења земљишта, од стране социолога чувене Чикашке школе. На основу тога колико се и данас расправља о ставовима Чикашке школе, па чак и на основу оштрих критика, само се може извести закључак о њиховом несумњивом значају.¹

Критика еколошког приступа

Критике еколошког приступа претежно су усмерене на његов детерминистички карактер. Дарвинистичка основа урбаних модела, према којој су принципи екологије биљака и животиња примењени на људској заједници, огледа се у ставу да се зоне различитих популационих структура генеришу деловањем унутрашњих механизма. Сиромаштво, сламови, расна сегрегација и слично, нису схватани као феномени који могу бити дефинисани у социолошком смислу, већ као неизбежне манифестације самогенеришуће метрополитанске средине.²

У еколошком приступу, основни процес у међуљудским односима је конкуренција, која се одвија на субдруштвеном нивоу и која је у великој мери заснована на борби за простор. У том процесу је људско друштво "посматрано тако да је организовано на два нивоа – биолошком и културном. Биолошки ниво укључује основно, несвесно прилагођавање у оквиру борбе за живот. Културни ниво је посматран као супер-структура и као такав је искључен из домена хумане екологије".³ Такав теоријски оквир би се могао сматрати адекватним за проучавање болести или просторне уређености примитивних заједница, али не и за проучавање и моделовање начина коришћења земљишта у савременим градовима.

Дубље проучавање и развој идеје о конкуренцији за ограничене ресурсе (у овом случају, за простор), доводи хумане екологе директно у поље проучавања просторних економиста, посебно уколико се тежи успостављању дедуктивног модела из којег ће бити искључени културни и друштвени утицаји. Тако, на пример, трговинска предузећа се такмиче у заузимању стратешких комерцијалних локација у центру града, а становници за ограничени стамбени простор, што у суштини ставља знак једнакости између термина "субдруштвени" и "економски". На тај начин, тумачење еколошке структуре града од стране представника Чикашке школе врло је

¹ H. Carter, **The Study of Urban Geography**, 4th ed, Arnold and John & Sons Inc., London and New York, 1995.

² A. J. Scott, **The urban land nexus and the state**, Pion Ltd, London, 1980.

³ G. A. Theodorson, **Studies in human ecology**, Harper and Row, New York, 1961.

блиско класичном економском схватању, а од њега се разликује само увођењем фактора као што су конкуренција и доминација, инвазија и сукцесија, у понашање и просторни размештај појединаца и друштвених група, чиме се ипак не удаљава од идеје о тзв. *Homo economicus*-у.

Традиционални еколошки приступ је критикован и због занемаривања друштвених и културних утицаја. Форм се међу првима заложио за модификовање класичних урбаних модела, тако да више одговарају друштвеној реалности а не пукој економској апстракцији.⁴ У том смислу је истакао неопходност одстрањивања идеје о неуређеном тржишту у коме се одвија такмичење између апстрактних појединаца, као и утврђивања највећих корисника урбаног простора, организација и асоцијација, релевантних са аспекта одлучивања о намени земљишта. На тај начин је Форм заправо поставио темеље каснијој, далеко интензивнијој, радикалној критици традиционалних еколошких модела.

Са појавом радикалне друштвене географије крајем 60-их година XX века, овакве интерпретације везане за начин коришћења урбаног земљишта су постале доминантне. У складу са њима, велики број истраживача сматра да је сваки град јединствен, тако да идеализовани модел може објаснити само мањи део укупних просторних варијација у његовој структури. Преостали део просторне структуре може бити објашњен искључиво помоћу друштвених варијабли и административних одлука, као што су примена зонског планирања, пројекти обнове појединих делова града, постојећи и планирани саобраћајни систем и слично. Урбани структурни модели су у значајној мери резултат и културолошких фактора, као независних променљивих, које су засноване на апстрактним елементима као што су склоности, идеје, навике становништва.⁵

Развој квантитативне методологије такође није успео да одстрани природни детерминизам еколошког приступа. Факторска екологија, односно емпиријска истраживања инспирисана њеним идејама, у којима су софистициране мултиваријационе методе примењене на великој бази података у циљу изналажења законитости у стамбеној структури урбаног простора, показала су како друштвене поделе добијају свој просторни израз. Она је заменила дотадашње дедуктивно закључивање анализе друштвеног простора ширим индуктивним трагањем за правилностима у просторној организацији бројних карактеристика територијалних јединица. Као последица тога, већи део истраживања у факторској екологији био је усмерен на техничка и емпиријска питања просторног размештаја, на тај начин замагљу-

⁴ W. H. Form, **The place of social structure in the determination of land use: some implications for a theory of urban ecology**, *Social Forces* 32, 1954, pp. 317–323.

⁵ B. T. Robson, **Urban analysis. A study of city structure**, 2nd ed, Cambridge University Press, Cambridge, 1971.

јући друштвене процесе који се налазе у основи промена просторне структуре града.⁶ За велики број радова заснованих на еколошким принципима карактеристично је стављање акцента на стање у датом тренутку, а не на идентификацију процеса.⁷

Бихејвиористички приступ

Појава бихејвиористичког приступа у проучавању избора места становања већим делом је везана за неуспех метода факторске екологије, који је могао да идентификује просторне моделе урбане (често само резиденцијалне) структуре али не и да објасни њихов настанак, стабилност или процесе промена. Пажња стручњака је скренута на процесе доношења одлука у вези са локацијом места становања, који би требало да реше постојећи проблем интегрисањем друштвених процеса и просторне перцепције.⁸ Међутим, бихејвиористичка тумачења стамбене диференцијације у граду, а посебно промена које се у њој дешавају (тзв. стамбене покретљивости), и даље су, слично факторској екологији, остала заснована претежно на одликама друштвеног статуса и фазама у животу породице, али су унете и неке друге варијабле као што су начин живота и слично.

У свом раду који се тиче промена места становања у урбаним срединама, Браун и Мур су изнели двофазни модел у коме су прво проучили све факторе који могу утицати на одлуку појединца или домаћинства о избору новог места становања, а затим и све активности везане за тражење и евалуацију могућих алтернатива.⁹ Основни концепт обе фазе ове анализе јесте корист која проистиче из одређене локације, која одражава разлике између потреба домаћинстава и понуда средине. Овакав приступ, који се своди на максимизацију користи места, сличан је теорији неокласичне економије у погледу просторне структуре градова и локације стамбене јединице. Проучавање понашања домаћинстава или појединаца је, ипак, далеко сложеније и требало би бити усмерено на детаљно сагледавање понашања

⁶ G. Pratt, S. Hanson, **Gender, class, and space**, Environment and Planning D: Society and Space 6, 1988, pp. 15–35; M. Gottdiener, **The social production of urban space**, University of Texas Press, Austin, 1985.

⁷ Важне изузетке представљају радови: E. W. Burgess, **The growth of the city: An introduction to a research project**, In Theodorson G. A. (ed.) (1961): **Studies in human ecology**, Harper & Row, New York, 1925, pp. 37–49; C. C. Colby, **Centrifugal and Centripetal forces in Urban Geography**, Annals of the Association of American Geographers, vol. 23, 1933, pp. 1–20.

⁸ K. Bassett, J. Short, **Housing and residential structure. Alternative approaches**, Routledge & Kegan Paul, London, 1980.

⁹ L. Brown, E. G. Moore, **The intra-urban migration process: A perspective**, Geografiska Annaler, Series B, Human Geography, vol. 52, No. 1, 1970, pp. 1–13.

људи по питању избора новог места становања.¹⁰ Бери и Рис су предложили практичан методолошки оквир за развој модела стамбене структуре, у чијој се основи налази понашање појединаца у урбаној средини, пре свега у вези са избором стандарда (квалитета), типа и локације места становања.¹¹ Према њиховом схватању, појединци и породице имају своје позиције унутар тзв. друштвеног простора града, које су детерминисане економским факторима и фазом у животном циклусу или циклусу породице, а ти фактори утичу на квалитет и тип изабране стамбене јединице, доприносећи тако њиховом позиционирању у градском резиденцијалном простору. Избор стамбене јединице у оквирима реално могућег простора одређен је, даље, на основу места рада појединца или неке друге карактеристике везане за окружење. Резултати истраживања Кедволедера, у вези са интеракцијама између просторног аспекта функције становања, друштвене просторне структуре и покретљивости (у погледу места становања), доприносе ставу да се друштвене карактеристике територијалних јединица унутар града могу поделити на димензије социо-економског и породичног статуса, док се карактеристике становања у датом простору могу поделити на димензије квалитета и типа становања. Те димензије ступају у интеракције на тај начин што је друштвени статус у вези са квалитетом становања а породични статус са типом становања. Димензија која репрезентује тип становања представља изузетно важан фактор који детерминише покретљивост, односно променљивост места становања.¹² Репопорт¹³ је, ослањајући се у великој мери на истраживања Мура,¹⁴ навео четири генерализована стила живота, који могу утицати на избор средине за место становања: потрошачки оријентисан (они који живе у центру града), оријентисан ка друштвеном статусу (склони свом послу и индивидуалној позицији у друштву, бирају стамбену јединицу у престижном приградском простору), породично оријентисани (усмерени ка добром окружењу за децу, максималној величини стамбене јединице, башти, као и осталим условима за квалитетан породични живот), друштвено оријентисан (за њих је важна интеракција са сличним члановима друштва, каква се може наћи у комунама, дискретним етничким заједницама и другим хомогеним урбаним просторима).

¹⁰ W. Michelson, **Environmental choice, human behavior and residential satisfaction**, Oxford University Press, New York, 1977.

¹¹ B. J. L. Berry, P. Rees, **Factorial ecology of Calcuta**, American Journal of Sociology 74, 1969, pp. 445-491.

¹² M. Cadwallader, **A unified model of urban housing patterns, social patterns and residential mobility**, Urban Geography, vol. 2, n. 2, 1981, pp. 115-130.

¹³ A. Rapoport, **Human aspects of urban form. Towards a man-environment approach to urban form and design**, Pergamon Press, New York, 1977.

¹⁴ E. G. Moore, **Residential mobility in the city**, Commission on College Geography Resource Paper 13, Association of American Geographers, Washington D. C, 1972.

Ови и слични приступи резиденцијалном просторном моделу града описују процес доношења одлука у коме је понашање појединца условљено искључиво субјективним одлукама. У процесу доношења одлука, појединци су изоловани од утицаја процеса и екстерних фактора, што је изазвало низ критика упућених бихејвиористичком приступу. Претходно поменут модел Берија и Риса, на пример, претпоставља да људи доносе одлуке у непроменљивом, статичном окружењу, док би комплетнији модел морао да укључи и процесе који делују у оквиру промена резиденцијалног простора.¹⁵ Употреба индивидуалних преференција изазвала је бурне критике код оних теоретичара који су заступали институционални приступ у циљу дефинисања ограничења која се јављају у вези са избором места становања и социјалним конфликтима који постоје у урбаном простору. Греј¹⁶ сматра претходне теорије везане за избор места становања мистичним, те да оне заправо служе само маскирању реално постојећих и релевантних урбаних процеса. Многи примери, условно речено, слободног избора места становања појединаца или група, су заправо подређени баријерама и ограничењима, које стављају појединце у неравноправне позиције на тржишту некретнина. Према његовом мишљењу, разумевање урбаних резиденцијалних структура захтева нови приступ, који ће већи значај дати структурним одликама друштва и у коме ће друштвене структуре моћи и размештај ресурса бити кључни у разумевању процеса који делују на тржишту некретнина, много више него потребе и склоности домаћинства.¹⁷ У неколико својих радова, Пал,¹⁸ на пример, као кључне факторе који управљају променама у размештају места становања, издваја представнике грађевинских компанија, агенција за некретнине и власти. Бурн¹⁹ такође критикује бихејвиористички приступ, истичући да су приватни инвеститори стварни иницијатори структурних промена и архитекте урбане просторне структуре у капиталистичким друштвима, с обзиром на то да су они главни градитељи објеката намењених становању или обављању одређених пословних активности. Палм,²⁰ с друге стране, истиче велики значај

¹⁵ R. J. Johnston, **Urban residential patterns**, G. Bell and Sons Ltd, London, 1974.

¹⁶ F. Gray, **Non-explanation in urban geography**, *Area* 7, 1975, pp. 228–235.

¹⁷ S. S. Duncan, **Research directions in social geography: Housing opportunities and constraints**, *Institute of British Geographers* 1, 1976, pp. 10–19.

¹⁸ R. E. Pahl, **Whose city?** Penguin Books, Harmondsworth, 1975; R. E. Pahl, **Managers, technical experts and the state: Forms of mediator, manipulation and dominance in urban and regional development**, In Harloe M. (ed.): *Captive cities*, pp. 49–60, John Wiley & Sons, New York, 1978.

¹⁹ L. S. Bourne, **Urban structure and land use decisions**, *Annals of the Association of American Geographers* 66, 4, 1976, pp. 531–547.

²⁰ R. Palm, **Real estate agents and geographical information**, *Geographical Review* 66, 3, 1976, pp. 266–280.

агенција за некретнине у формирању ставова популације о одређеним стамбеним просторима.

Динамика урбане структуре и критички приступ њеном проучавању

Класификација урбаног простора, као и његова даља интерпретација, у урбано-географским истраживањима, често имају задатак да представе само једну фазу у развоју дате урбане структуре. Далеко значајније би било уколико би се та структура посматрала као систем који се креће ка стању равнотеже кроз процесе развоја и промена. То равнотежно стање, у коме су делови система и интеракције између њих установљене у виду скупа просторних веза (тј. саобраћајне мреже) и просторних структура (тј. начина коришћења земљишта), подразумева успешно прилагођавање новим условима и адекватно сагледавање окружења у коме се одвија раст и развој града. Урбани раст и просторне промене у његовој структури се не дешавају независно од спољашњих утицаја, с обзиром на то да је градска агломерација само део ширег просторног система и да је у сталној интеракцији са окружењем.²¹ Географ Готман те спољне утицаје назива друштвеним силама, које на директан или индиректан начин утичу на живот у граду и на облик урбаног простора, а обухватају демографске, економске, технолошке и културне факторе.²² За факторе из последње групе, Готман сматра да они на најочигледнији начин делују на урбану структуру и начин живота, али и да их је истовремено најтеже објективно проценити. Тако, на пример, париски стил живота у апартманима у густо насељеном центру града, значајно се разликује од стила живота у великим америчким градовима, где су преференције становништва усмерене на приватне куће у спољашњој субурбаној зони. Истовремено, различити стилови урбанизације, рефлектовани кроз архитектуру и типове зграда или облике саобраћајних мрежа, заузимају велике површине и релативно су непроменљивог карактера током дужег периода. Овакав поглед на ефекте културолошких фактора на урбани развој, приближава се ”моделу стила живота”, где је главна претпоставка да ће породице са сличним уверењима, нормама и навикама, као и сличним моделима свакодневног живота, тежити да живе у суседству.

Технолошке промене могу имати различите ефекте на раст и форме урбаних простора. Обично се сматра да је крај XIX и почетак XX века представљао преломни период у развоју урбаних структура. Ранији тренд је био обележен концентрацијом урбаних функција, док је касније, напре-

²¹ Н. Andersson, **Urban structural dynamics in the city of Turku, Finland**, FENNIA, Geographical Society of Finland, Helsinki, 1983, pp. 145–262.

²² J. Gottman, **Forces shaping cities**, Department of Geography, The University of Newcastle Upon Tyne, 1978.

дак у саобраћају и комуникацијама подстакао супротан ефекат – дисперзију урбане структуре, која је са собом донела проблем географске удаљености. Тиме је успостављена тесна веза између просторне структуре града и његовог саобраћајног система. Структуре већих градова су раније имале облик који је био у тесној вези са јавним градским саобраћајем, пратећи везе градског центра са периферијом. Развој моторног саобраћаја и повећање броја приватних аутомобила омогућило је периферним градским просторима да се ослободе везаности за главне линије јавног градског саобраћаја. Модерне комуникације и саобраћајна технологија на тај начин могу бити посматрани као фактор који ослобађа становнике градова локационе зависности. Развој саобраћајне технологије је смањио трошкове кретања, утичући на тај начин на ново просторно уређење градова.²³

Стручњаци који критички посматрају допринос технологије променама урбане структуре, истичу да се структура савременог града не може објаснити само као резултат технолошких промена које су допринеле децентрализацији, специјализацији и сегрегацији у урбаним срединама, а кроз иновације у саобраћају и нове облике комуникација.²⁴ Уместо тога, урбани раст треба посматрати као један аспект ширег процеса друштвеног развитка, а урбану структуру као резултат тог развоја у датом времену. Велики број аутора²⁵ разматрао је специфична урбана питања у вези са ширим друштвеним процесима и историјским ситуацијама, дискутујући у својим радовима таква питањима, као што су историјске манифестације урбаног планирања и њихове друштвене последице, репродукција радне снаге, колективна потрошња, друштвена подела рада и урбани конфликти.

За М. Кастелса, француског теоретичара урбане социологије, форма града је директан производ специфичне друштвене структуре. Када се урбани простор анализира као експонент друштвене структуре, пажњу треба посветити елементима његових економских, политичких и идеолошких система, као и њиховим међусобним комбинацијама. Економски систем свој просторни експонент проналази у интеракцији између производње (тј. локације средстава за производњу) и потрошње (тј. локације радне снаге). Елементи урбаног система који су укључени у ову интеракцију су: производња (функције производње роба и информација, нпр. индустрија и услужни сектор), потрошња (функције повезане са индивидуалном, дру-

²³ P. O. Williams, K. Eklund, **Segregation in fragmented context: 1950–1970**, In Cox K. (ed.): **Urbanization and conflict in market societies**, pp. 213–227, Methuen & Co Ltd, London, 1978.

²⁴ K. Bassett, J. Short, *ibid.*

²⁵ M. Castells, **The urban question: A marxist approach**, Edward Arnold, London, 1977; D. Harvey, **Social justice and the city**, Edward Arnold, London, 1973; E. Mingione, **Social conflict and the city**, Basil Blackwell, Oxford, 1981; A. J. Scott, **The urban land nexus and the state**, Pion Limited, London, 1980.

штвеном и колективном употребом тих производа, нпр. становање), размена (размена између или унутар производње и потрошње, нпр. саобраћај) и управљање (процес који одражава односе између производње, потрошње и размене, нпр. урбано планирање и политика начина коришћења земљишта).²⁶ Посматрана као елемент урбане структуре, производња је ентитет створен средствима за производњу у просторно реализованом друштвеном процесу, потрошња је ентитет створен од стране радне снаге у просторно реализованом друштвеном процесу, док је размена просторна актуелизација трансакција између производње и потрошње. Природа друштвеног система, како истиче Кастелс, је та која одређује који ће од ових елемената бити доминантан. Стога је економски систем тај који управља социјалним структурама у друштву у коме преовлађује капиталистички начин производње, а производни елемент је фактор који намеће основну организацију урбаног простора. У свом каснијем раду, Кастелс је пажњу усмерио на технолошки развитак, истичући да се његова улога у структурирању урбаног простора не може одбацити.²⁷ Научни и технолошки прогрес су унели у урбани систем елементе који често представљају полазну тачку у комплетној ревизији структуре и организације урбаног друштва. Њихов утицај може бити посматран истовремено у форми нових функција у сферама производње и потрошње и у уклањању просторних баријера кроз прогрес у средствима за саобраћај и комуникацију. Појава моторног возила, на пример, убрзала је дисперзивни тренд у урбаним срединама, где простране стамбене зоне формирају удаљене урбане целине повезане са централним зонама урбаних функција брзим друмским везама. Истовремено, технолошки прогрес је омогућио индустрији да се у већем степену ослободи ригидних локационих фактора (као што су тржиште и извори сировина), те постане зависна од стручне радне снаге и напредног техничког окружења. У Кастелсовим радовима, урбана сегрегација служи као индикатор комплексности и променљивости друштвених односа на нивоу репродукције радне снаге. Другим речима, урбана структура има очигледан друштвени аспект, те се приликом њеног проучавања морају узети у обзир варијације испољене у друштвеној динамици. У складу са тим ставом, резиденцијална сегрегација може бити дефинисана на: 1. *економском нивоу*, где је она заправо ствар расподеле материјалних добара (стамбених јединица) међу појединцима у складу са њиховим расположивим материјалним средствима; 2. *политичком и институционалном нивоу*, где локалне власти подстичу последице сегрегације формирањем адекватних међусобних растојања између стамбених зона кроз процес урбаног планирања; 3. *идеолошком нивоу*, где се такође подстиче формирање издвојених, у просторном и

²⁶ M. Castells, *ibid.*

²⁷ M. Castells, **City, class and power**, The Macmillan Press Ltd, London, 1978.

социјалном погледу, субкултура, формираних од група са сличним стилови-ма живота; 4. *нивоу класне борбе*, које може довести до стварања „забрањених гета“ или, пак, до мешања различитих друштвених класа.²⁸ Следећи кључни моменат у Кастелсовом раду јесте посматрање урбаног система као јединице колективне потрошње.²⁹ Јавно становање је важан инструмент колективне потрошње из угла репродукције радне снаге, с обзиром на то да подразумева интервенције власти у тржишту некретнинама. С друге стране, ти јавни објекти за становање само даље акцентују друштвене неједнакости, проистекле из неједнакости у висини прихода, образовању и запослености. Кастелс, такође, истиче да је стварни предмет урбане социологије заправо урбано планирање, које обухвата проблеме колективне опреме и друштвене контроле градског простора, односно, област политике.³⁰

Од америчких географа критичке оријентације, треба истаћи Харвеја,³¹ који се у својим радовима бавио таквим питањима, као што су улога фиксног капитала и земљишне ренте у урбаном простору, процесу урбанизације и у моделима начина коришћења земљишта. Анализа диференцијације у погледу функције становања, као и питање урбане сегрегације у целини, према Харвејевом мишљењу су тесно повезани са друштвеном динамиком. При томе је важно уважавати повезаност диференцијације у становању и друштвене структуре. Према његовим речима, теорија диференцијације становања, захтева као своју стартну позицију сагледавање сила које стварају класну структуру у капиталистичком друштву, међу којима је најважнија представљена односом између капитала и рада. Харвеј и Кетерџи³² су се у свом раду, на примеру Балтимора, фокусирали на финансијске и владине институције и њихову улогу у диференцијацији стамбеног простора. Они су, такође, истакли да је структура града сама по себи резултат историјског процеса, а сви напори да се она измени највероватније воде ка социјалним конфликтима.

Улазак друштвене теорије у просторне науке условио је реакцију усмерену против дескриптивне, емпиријске оријентације.³³ Испољена је тежња да се замене софистицирани квантитативни описи урбане структуре анализама укореењеним у теоријама класне структуре и класне

²⁸ M. Castells, **The urban question: A marxist approach**, Edward Arnold, London, 1977.

²⁹ M. Castells, **City, class and power**, The Macmillan Press Ltd, London, 1978.

³⁰ S. Vujović, **Osnovni teorijski pravci u sociologiji grada**, U Vujović S. (prir.): **Sociologija grada**, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988, str. 11–100.

³¹ D. Harvey, *ibid.*

³² D. Harvey, L. Chatterjee, **Absolute rent and the structuring of space by governmental and financial institutions**, *Antipode* 6, n. 1, 1974, pp. 22–36.

³³ B. Badcock, **Urban and regional restructuring and spatial transfers of housing wealth**, *Progress in Human Geography* 18, 1994, pp. 279–297.

борбе. Међутим, при томе се отишло у једну крајност, што је, делимично, последица неслагања Кастелса и посебно, Харвеја, са ставовима Лефевра, уваженог представника "француске школе" у социологији града, такође критичке (радикалне) оријентације. Сматра се да се Лефевр на врло проницљив и успешан начин бавио организацијом простора као материјалног производа, односима између просторних и друштвених структура урбанизма, као и идеолошким аспектима друштвено оформљеног простора, али и да је истовремено подигао просторну урбану проблематику на централну и аутономну позицију. Структури просторних односа је придата изузетна пажња, док су значајније улоге производње, друштвених односа у производњи и индустријског капитала потиснуте у оквиру онога што Лефевр назива "урбаном револуцијом".³⁴ За многе представнике критичког приступа у социологији града је био неприхватљив сваки покушај да се скрене пажња са класне борбе, па у томе ни Лефевр није био изузетак. Кључно питање за Харвеја је да ли је организација простора (у контексту урбанизације) „посебна структура са сопственим законима унутрашње трансформације и конструкције“ или је "одраз скупа односа унутар шире структуре (као што су друштвени односи у производњи)". Према Харвеју, Кастелсу и њиховим бројним следбеницима, Лефевр се залагао за први одговор и тако подлегао ономе што се у критичком приступу зове "фетишизам простора". У својој критици, они су, пак, приступили непотребном ограничавању и неадекватној концептуализацији простора и просторних односа, удаљавајући се од теорије о међузависности и узајамном допуњавању урбаног друштва и урбаног простора у "друштвено-просторној дијалектици".³⁵ Страх од фетишизирања простора, додељивања простору превише моћног и аутономног утицаја у материјалистичкој историји и друштву, отишао је предалеко, непродуктивно угрожавајући дијалектичко-материјалистичку анализу просторне организације људи. Поред осталих ефеката, то је водило погрешној интерпретацији и одбацивању важних доприноса припадника критичког приступа у проучавању структуре града.

Друштвено-просторна дијалектика нема за циљ дубље залажење у класне анализе или издизање простора *per se* на ниво предмета проучавања друштвених наука или, пак, представљање организације простора као аутономне структуре у односу на основне односе у производњи. Уместо тога, она пре свега има за циљ да експлицитно прецизира то да друштвени односи у производњи и друштвено уређење у целини, у себи садрже супротстављене вертикалну (друштвену) и хоризонталну (просторну) струк-

³⁴ A. Lefevr, **Urbana revolucija**, Nolit, Beograd, 1974.

³⁵ P. L. Knox, **The restless urban landscape, economic and socioculture change and the transformation of metropolitan Washington DC**, *Annals of the Association of American Geographers*, v. 81, 1991, pp. 181–204.

туру, које утичу на положаје свих учесника у производњи (тј. људи) и обликују истовремено друштвену и просторну поделу рада. Током развоја критичког приступа у урбаним проучавањима, просторна структура је остала, највећим делом, спољашња и спорадична, пука рефлексивна ванпросторног друштвеног концепта. Друштвено-просторна дијалектика се стога може сматрати позивом за поновним укључивањем друштвено произведеног простора у урбане анализе. Вертикални и хоризонтални изрази капиталистичких производних односа (тј. класних односа) су дијалектички повезани, тако да сваки од њих истовремено обликује и бива обликован од стране оног другог, кроз комплексне међуодnose који могу варирати у различитим друштвеним формацијама и у различитим историјским приликама. Не постоји перманентна и ригидна доминација једног над другим у свим историјским и географским околностима. Заправо, историјски развој дијалектике између друштвених и просторних структура – узајамно дејство између друштвене и територијалне поделе рада – требало би да буде једно од централних питања у проучавањима структура градова.³⁶

Закључак

Прогрес направљен у еколошким истраживањима у вези са применом факторске екологије је већим делом техничке природе, тј. односи се на нешто софистицираније методе и термилошке измене, те се стога може сматрати да је просторно истраживање димензија друштвене структуре у оквирима класичних модела урбане екологије учинило мало у правцу унапређивања теорије анализе друштвеног простора. Сврха класификације урбаног простора помоћу факторске анализе јесте издвајање просторних јединица, које треба да прикажу диференцијацију у резиденцијалној структури и начину коришћења земљишта. У том смислу је, као кључни проблем, постављено питање како се просторне јединице међусобно разликују, а тек касније и зашто је то тако.³⁷ Међутим, упркос овим критикама, анализа друштвеног простора и, посебно, факторска екологија, недвосмислено су пружиле широко прихватљив метод класификације просторних јединица у градовима, као и добро полазиште за даља разноврсна истраживања.³⁸ Бихејвиористички приступ проучавању просторне структуре градова, скренуо је пажњу на процес доношења локационих одлука, а посебно на тзв. резиденцијалну покретљивост и њене релевантне факторе, док је

³⁶ E. W. Soja, **The Socio-Spatial Dialectic**, *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 70, n. 2, 1980, pp. 207–225.

³⁷ P. H. Rees, **Factorial ecology: An extended definition, survey and critique of the field**, *Economic Geography* 47, 2 (supplement), 1971, pp. 220–233.

³⁸ B. T. Robson, *ibid.*

последњих неколико деценија је обележено укључивањем друштвене теорије и критичког приступа у урбане студије.

Урбана, али и друштвена (социјално-економска) географија у целини, доживеле су релативан (ако не и апсолутан) пад у квантитативним и позитивистичким приступима. У проучавањима урбане резиденцијалне структуре, доминантне квантитативне методе 60-их година XIX века и 70-их година XX века су у великој мери замењене квалитативним и тзв. case study приступима. Уз неколико изузетака,³⁹ било је мало покушаја да се систематски евалуирају промене у резиденцијалној диференцијацији, с обзиром на то да су еколошка проучавања достигла свој зенит пре више деценија.

До средине 80-их година XX века факторска екологија се сматрала мање-више ирелевантном и теоријски лимитираном. Међутим, остаје иронично то да је потискивање факторске екологије наступило управо у периоду нарастајуће популарности факторских метода у специјализованом приватном сектору и плански оријентисаним истраживањима, посебно захваљујући географским информационим системима и одговарајућим базама података.

Употребу квантитативних метода у истраживањима резиденцијалне диференцијације можемо сматрати оправданом, између осталог, и због тога што је снажан уплив друштвене теорије у тзв. постмодерну урбанистичку литературу био исувише брз у истицању савремених друштвено-културних промена, истовремено занемарујући било какву стабилност која може бити присутна у просторној структури једног града.⁴⁰

Анализе нових елемената у урбаном пејзажу морају бити избалансиране са уважавањем дугорочне стабилности структурних императива и индивидуалних преференција у вези са типичном индустријском градовима из средине XX века. И заиста, иако је урбана теорија тежила удаљавању од ранијег просторног детерминизма, географска истраживања указују на несумњиву постојаност просторних форми насталих у вези са ранијим урбанизационим процесима.⁴¹

³⁹ W. K. D. Davies, R. A. Murdie, **Consistency and differential impact in urban social dimensionality: Intra-urban variation in the 24 metropolitan areas of Canada**, *Urban Geography* 12, 1991, pp. 55–79; E. D. Perle, **Perspectives on the changing ecological structure of suburbia**, *Urban Geography* 2, 1981, pp. 237–254; E. D. Perle, **Ecology of urban social change – An American example**, *Urban Ecology* 7, 1982, pp. 307–324; E. D. Perle, **Detroit urban ecology over time**, Paper presented at the annual meeting of the Association of American Geographers, Boston, 26–29 March, 1998.

⁴⁰ M. N. Danielson, J. Wolpert, **From old to new metropolis**, *Research in Community Sociology* 4, 1994, pp. 71–96.

⁴¹ D. A. Rondinelli, J. H. Jr. Johnson, J. D. Kasarda, **The changing forces of urban economic development: Globalization and city competitiveness in the 21st Century**, *Cityscape* 3, 1998, pp. 71–105; E. K. Wyly, **Continuity and Change in the Restless Urban Landscape**, *Economic Geography*, vol. 75, n. 4, 1999, pp. 309–338.

Ivan Ratkaј

POST-ECOLOGICAL APPROACHES IN URBAN STRUCTURE RESEARCH

Summary

The progress made in ecological researches in relation to the application of factorial ecology is mostly technical in its nature. Namely, it is referred to something more sophisticated methods and terminological changes, so we can consider that spatial research of social structure dimensions bounded by the limits of the classical urban ecology models had brought a little improvement into the theory of social area analysis. The main goal of the classification of the urban area by factorial analysis is to identify spatial units, which are supposed to represent the differentiation in residential structure and land use. According to this, the key question is in which way the spatial units are different, and only then, why they are different. The behavioural approach to the research of the urban spatial structure has moved attention to the process of making location decisions, especially to the so-called residential mobility and its relevant factors, while in last few decades there was a strong incorporation of the social theory and political economy into the urban studies as well as unjustified relative (even an absolute) decrease in quantitative and positivistic approaches.